

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2024.1-2.8>

Сиводєд І. С.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності

Інституту права імені Князя Володимира Великого

Міжрегіональної Академії управління персоналом,

начальник першого управління Спеціалізованої прокуратури

у сфері оборони Офісу Генерального прокурора України

ORCID: 0000-0002-2057-9609

РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ, ЯДЕРНОЇ ТА РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ

INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ECOLOGICAL, NUCLEAR AND RADIATION SAFETY DURING THE AGGRESSIVE WAR AGAINST UKRAINE

У цій статті автором розглядаються основні проблеми, які виникають при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених на окупованій території України та пов'язаних з порушенням режиму екологічної, ядерної та радіаційної безпеки. Зокрема, станом на 12 грудня 2023 року російська військова агресія завдала збитків довкіллю на території України на суму понад 2 трлн грн або 56,7 млрд євро. Вказана сума розрахована відповідно до методик, які визначають розмір збитків, завданих земельним, водним ресурсам та атмосферному повітрю. З початку повномасштабного вторгнення агресора – російської федерації на територію України задокументовано близько 3 тисяч фактів шкоди довкіллю. За інформацією Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, щоденно нашій екології заподіюються збитки на суму близько 102 мільйонів євро або 4 млрд грн, і це без врахування екоциду російської федерації на Каховській та Дніпровській гідроелектростанціях. Крім того, захоплення російською федерацією Запорізької атомної електростанції, вибіркові ракетні обстріли Чорнобильської, Хмельницької та Південноукраїнської АЕС, є фактором можливої загрози ядерного вибуху з екологічною катастрофою. У разі пошкодження атомної електростанції забруднення значної території зробить її непридатною для життя. Таку ситуацію можна порівняти із застосуванням росією ядерної зброї. Російське військово-політичне керівництво, військовослужбовці російської федерації, представники терористичних організацій «Донецька народна республіка» та «Луганська народна республіка», а також найманці, які залучені російською федерацією в агресивній війні проти України, мають понести відповідальність за усі кримінальні правопорушення, вчинені проти нашої держави. Документування та вжиття ефективних заходів щодо розслідування екологічних злочинів, є важливою запорукою для їх розкриття, забезпечення подальшого відшкодування заподіяних збитків та невідворотності покарання за вчинені кримінальні правопорушення.

Ключові слова: бойові дії, військова агресія, екологічна, радіаційна та ядерна безпека, екоцид, екологічна катастрофа, російська федерація, окупована територія, деокупація України.

In this article, the author discusses the main issues that arise in the investigation of criminal offenses committed in the occupied territory of Ukraine and related to violations of environmental, nuclear and radiation safety. In particular, as of December 12, 2023, the russian military aggression caused environmental damage in the territory of Ukraine in the amount of more than UAH 2 trillion or EUR 56.7 billion. This amount is calculated in accordance with the methods that determine the amount of damage caused to land, water resources and air. Since the beginning of the full-scale invasion of Ukraine by the aggressor, the russian federation, about 3,000 cases of environmental damage have been documented. According to the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine, every day our environment suffers damage worth about EUR 102 million or UAH 4 billion, and this does not include the ecocide of the russian federation at the Kakhovka and Dnipro hydroelectric power plants. In addition, the seizure of the Zaporizhzhia nuclear power plant by the russian federation, selective missile attacks on Chornobyl, Khmelnytskyi and South Ukrainian NPPs, are a factor in the possible threat of a nuclear explosion with an environmental disaster. If a nuclear power plant is damaged, the contamination of a large area will make it uninhabitable. This situation is comparable to russia's use of nuclear weapons. The russian military and political leadership, military personnel of the russian federation, representatives of the terrorist organizations "Donetsk People's Republic" and "Luhansk People's Republic", as well as mercenaries involved in the aggressive war against Ukraine, must be held accountable for all criminal offenses committed against our country. Documenting and taking effective measures to investigate environmental crimes is an important prerequisite for their disclosure, ensuring further compensation for the damage caused and the inevitability of punishment for criminal offenses.

Key words: hostilities, military aggression, ecological, radiation and nuclear safety, ecocide, ecological catastrophe, russian federation, occupied territory, de-occupation of Ukraine.

За даними з відкритих джерел Управління Верховного комісара ООН з прав людини, станом на 8 жовтня 2023 р. в результаті військової агресії російської федерації на території України загинули 9806 осіб цивільного населення, поранено 17 962 громадян [1]. І це лише офіційно підтвержені дані серед цивільного населення. Основною причиною загибелі мирного населення слугували вибухова зброя з великим радіусом ураження, міни та вибухо-небезпечні предмети.

Крім цього, станом на 29 грудня 2023 р. Офісом Генерального прокурора України оприлюднено такі дані про правопорушення, вчинені в період широкомасштабної агресії російської федерації проти України: зареєстровано 120 927 воєнних правопорушень, з яких: 1) 117 607 – порушення законів і звичаїв війни (ст. 438 Кримінального кодексу (далі – КК) України); 2) 88 – планування, підготовка або розв'язання та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України); 3) 67 – пропаганда війни (ст. 436 КК України); 4) 3165 – інші [2].

Зареєстровано 15 754 злочинів проти національної безпеки України. З них: 1) 3806 – посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК України); 2) 2889 – державна зрада (ст. 111 КК України); 3) 6780 – колабораційна діяльність (ст. 111-1 України); 4) 1006 – пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України); 5) 81 – диверсія (ст. 113 КК України); 6) 1192 – інші [2].

Водночас, за інформацією Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 28 листопада 2023 р., військова російська агресія завдала збитків довкіллю України на суму понад 2 трлн грн або 56,7 млрд євро [3]. Ці цифри розраховано відповідно до методик, які визначають розмір збитків, завданих земельним, водним ресурсам та атмосферному повітрю. При цьому, сума збитків, завданих земельному фонду та ґрунтам України, через їх забруднення та засмічення земель становить понад 980 млрд грн.

Забруднення атмосферного повітря оцінюють у 998 млрд грн, а забруднення та засмічення водних ресурсів – більше ніж у 60 млн грн. Територіальні та міжрегіональні територіальні органи Держекоінспекції з 24 лютого 2022 р. з початку повномасштабного вторгнення зафіксували й розрахували кількісний показник збитків, завданих окупантами. 280 904 м² ґрунту забруднено небезпечними речовинами, 12 277 512 м² землі засмічено залишками знищених об'єктів і боєприпасів. 686 816 т нафтопродуктів згоріло під час обстрілів, забруднивши атмосферне повітря небезпечними речовинами. 33 132 га лісів та інших насаджень випалено ракетами й снарядами. Деякі з них, можливо, будуть відновлюватися протягом 10 років, і це за найоптимістичніших розрахунків, інші втрачено назавжди, вважають у Держекоінспекції. 1 063 947 м² об'єктів,

зокрема критичної інфраструктури, знищено, їхні залишки завдали шкоди довкіллю [4].

У водні об'єкти України потрапило 1597 т забруднювальних речовин, 2 903 513 кг сторонніх предметів, матеріалів, відходів та/або інших речовин. 410 млн 150 тис. м³ становить об'єм самовільно забраної/використаної води. У Чорному морі продовжується масова загибель дельфінів. Це пов'язано зі злочинами проти довкілля, після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну. Зокрема, підлив росіянами Каховської ГЕС послугувало наслідком потрапляння у Чорне море та дельту Дніпра трильйонів літрів забрудненої води, що стало «найсерйознішим ударом по довкіллю. Станом на серпень 2023 року зареєстровано понад 900 загиблих дельфінів у бухтах тимчасово окупованого Кримського півострова. Загиблих дельфінів також виявили біля Новоросійська, Сочі, Геленджика, Анапи, узбережжях України, Болгарії та Туреччини. За заявою експертів [5], дельфіни у Чорному морі підриваються на мінах та страждають через використання потужних сонарів російським флотом. Екологи переконані, що морські тварини гинуть через активність військового флоту росії [6].

Розмір прямих збитків, заподіяних інфраструктурі України від російської агресії станом на січень 2024 року становить 155 млрд доларів, 1063 947 м² об'єктів критичної інфраструктури знищено, їхні залишки завдали шкоди довкіллю. Сума прямих збитків, завданих агропромислому комплексу України перевищує 8,7 млрд доларів США. При цьому, найбільша частка збитків агросектору – через знищення та пошкодження сільгосптехніки, внаслідок чого оціночні втрати виробників становлять понад 4,65 млрд доларів. Загалом унаслідок війни пошкоджено або зруйновано 109,6 тис. одиниць сільгосптехніки [7].

Друга за розміром категорія збитків цієї сфери пов'язана зі знищенням і крадіжками виробленої продукції. Зафіксовано понад 4 млн т знищеної та викраденої готової сільгосппродукції. Сукупна вартість цих збитків оцінюється в 1,87 млрд доларів США. Суттєвих втрат зазнала також інфраструктура для зберігання виробленої сільськогосподарської продукції. Сумарна місткість зруйнованих зерносховищ сягає 8,2 млн т виробленої продукції, а пошкоджених зерносховищ – 3,25 млн т потужностей для одночасного зберігання. Вартість відновлення зруйнованих потужностей оцінюється у 1,33 млрд доларів США [7].

Найбільших збитків нанесено агросектору у Дніпровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Сумській, Харківській, Херсонській областях. Ці ж регіони у топ-10 за кількістю пошкоджених і зруйнованих об'єктів.

Екологічні проблеми під час проведення військових дій в період з 24 лютого 2022 року набули безперебільшення глобального та системного характеру.

З цього часу в Україні були захоплені Чорнобильська та Запорізька атомні електростанції, які до цього постійно обстрілювалися з артилерійських установок, де постала загроза ядерного вибуху з екологічною катастрофою для більшості населення Європи. У разі пошкодження атомної електростанції забруднення значної території зробить її непридатною для життя. Дана ситуація є аналогічною із застосуванням росією ядерної зброї.

Окрім радіоактивної небезпеки, постійні обстріли створюють ризики викидів токсичних речовин з промислових підприємств України, велика кількість яких знаходиться на Сході країни, де зараз точаться активні бойові дії. Захоплення промислових підприємств та використання їх в якості військової бази в разі підвищує ризики екологічного забруднення хімічними чинниками виробництва навколишнього середовища. Ракетні обстріли нафтобаз сприяють виникнення масштабних пожеж з вивільненням десятків тисяч тон шкідливих речовин в атмосферне повітря.

Шкода від забруднення повітря не має кордонів. Токсичні сполуки, які потрапили в атмосферне повітря через воєнну агресію РФ, розповсюджуються на відстань в тисячі кілометрів і забруднюють території сусідніх держав. Ворожі снаряди та міни, які кожного дня руйнують нашу інфраструктуру та житлові будинки в момент детонації, утворюють низку хімічних сполук (чадний газ, бурий газ, діоксид азоту, формальдегід тощо), які негативно впливають на навколишнє середовище та організм людини. За даними ООН та урядового порталу Кабінету Міністрів України станом на 29 серпня 2023 року Україна – одна з найбільш замінованих країн світу [8]. Понад 80 тис. квадратних кілометрів території України потребують знешкодження вибухонебезпечних залишків. Підриви мін спричиняють забруднення ґрунтів і підземних вод важкими металами (Pb, Sr, Ti, Cd, Ni). Наявність такого забруднення робить ґрунт небезпечним, а в окремих випадках непридатним для подальшого сільськогосподарського використання.

За забезпеченістю питною водою Україна знаходиться на 125 місці зі 180 країн світу. Руйнування системи водопостачання та каналізації здатні позбавити людей права на доступ до води. Станції та мережі водопостачання і очищення стічних вод, системи моніторингу та інша важлива інфраструктура можуть повністю або частково припинити функціонувати через пошкодження від обстрілів, перебоїв з електропостачанням, брак матеріалів, або ж ситуації, коли обслуговуючий персонал втрачає контроль або доступ до інфраструктури або вимушений покинути відповідні об'єкти. У цих умовах ризик інфекційних захворювань, що передаються через воду, надзвичайно високий.

Указом Президента України № 266/2022 від 21 квітня 2022 р. було сформовано «Національну раду з відновлення України від наслідків війни» [9].

В Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року, затверджених Законом України від 28 лютого 2019 р. [10], констатується, що внаслідок токсичного, мікробіологічного та біогенного забруднення відбувається погіршення екологічного стану річкових басейнів, а також прибережних вод та територіальних вод Чорного і Азовського морів. Підземні води України в багатьох регіонах за своєю якістю не відповідають установленим вимогам до джерел водопостачання, що пов'язано передусім з антропогенним забрудненням, а інтенсивне їх використання призводить до виснаження горизонтів підземних вод.

Забруднення вод призводить до виникнення різноманітних захворювань населення, зниження загальної резистентності організму і, як наслідок, до підвищення рівня загальної захворюваності, зокрема на інфекційні та онкологічні захворювання.

Наразі неможна підрахувати та спрогнозувати всі можливі наслідки, завдані навколишньому середовищу військовими діями РФ у нашій країні. Але майбутнє довкілля напругою буде залежати від шляху відбудови держави. Через російське вторгнення Україна стала однією з найбільш забруднених вибухонебезпечними предметами країн світу та здобуває унікальний досвід. Понад 170 000 км² є потенційно небезпечними територіями, потребують обстеження та подальшого очищення, зважаючи на масштаби забруднення, за наявних нині в Україні ресурсів розмінування триватиме понад 70 років. Деякі з них, можливо, будуть відновлюватися протягом 10 років, і це за найоптимістичнішими прогнозами.

Норми про відповідальність за правопорушення проти довкілля виділено в окремий восьмий розділ Особливої частини КК України. Хоча, деякі норми, що стосуються екологічних кримінальних правопорушень можна знайти і в інших розділах Особливої частини КК України.

Як кримінальні правопорушення проти довкілля можуть виступати, зокрема: землі, поверхневий шар земель (ст. ст. 239, 239-1, 239-2, 254 КК України); надра, у тому числі корисні копалини загальнодержавного значення (ст. 240 КК України); атмосферне повітря (ст. 241 КК України); водні об'єкти (ст. 242 КК України); окремі об'єкти рослинного світу (ст. 245 КК України); дерева і чагарники (ст. 246 КК України); рослини та плоди рослин (ст. 247 КК України); дикі звірі та птахи (ст. 248 КК України); водні живі ресурси (ст. 249 КК України); риби і дикі водні тварини (ст. 250 КК України); тварини продукти, сировина і корми тваринного походження (ст. 251 КК України).

Екологічні злочини умовно можливо класифікувати на три групи:

1) правопорушення, які вважаються закінченими з моменту настання суспільно небезпечних наслідків (зокрема, ст. ст. 236, 237, ч. 2 ст. 289, ч. 2, 3 ст. 239-1,

ч. 3 ст. 239-2, ч. 2 ст. 242, ст. ст. 246, 247, 249, 251 КК України);

2) правопорушення, які вважаються закінченими за умови створення небезпеки для життя чи здоров'я людей або настання інших тяжких наслідків (наприклад, частини 1 ст. ст. 239, 240, 241, 244, 253, ч. 3 ст. 243 КК України);

3) правопорушення з формально-матеріальним складом – вони вважаються закінченими як при вчиненні (або невчиненні) окремих дій, так і в разі настання вказаних у диспозиції статті (частини статті) суспільно небезпечних наслідків (зокрема, ч. 2 ст. 238, ч. 1, 2 ст. 240 КК України, ст. 246, ч. 1 ст. 248 КК України) [11].

Певні аспекти екологічної злочинності розглядалися в працях вітчизняних і зарубіжних учених у галузі кримінології, кримінального права, криміналістики, екологічного права: В. І. Андрейцева, В. К. Барвенко, М. І. Веревичевої, О. В. Виноградової, С. Б. Гавриша, В. О. Глушкова, А. П. Гетьмана, С. А. Голуб, В. К. Грищука, О. М. Джужі, О. О. Дудорова, С. О. Книженко, А. Г. Князева, М. Й. Коржанського, В. В. Костицького, З. Г. Корчевої, В. А. Ландіної, Б. М. Леонтєва, Н. О. Лопашенко, В. К. Матвійчука, М. І. Мельника, І. І. Митрофанова, В. О. Навроцького, О. В. Одерій, В. Д. Пакутіна, Є. А. Плотнікова, Г. С. Поліщука, В. М. Присяжного, А. М. Притули, Б. Г. Розовського, Н. Л. Романова, О. В. Сасова, Т. Л. Сергєєва, О. В. Скворцової, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, В. П. Тихого, М. І. Хавронюка, І. О. Хань, С. В. Хилюк, Д. Б. Чуракова, О. І. Чучаєва, Ю. С. Шемшученка, В. А. Широкова та А. М. Шульги.

Сьогодні ще не сформовано єдиної думки щодо визначення поняття «злочин проти довкілля» (інакше: «екологічний злочин», або «екологічне кримінальне правопорушення»), що не сприяє однозначному розумінню цих термінів науковцями і практиками.

Термін «злочин» є складним словом, утвореним з основ іменника «зло» та дієслова «чинити», і означає «вчинення зла», «вчинене зло». Отже, злочином, в загальному розумінні, є заподіяння певного зла, певної шкоди інтересам суспільства. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» містить такі визначення поняття «злочин»: «1. Суспільно небезпечна дія (чи бездіяльність), що чинить, заповдіє зло людям. 2. Неприпустимий, ганебний вчинок. // Неправильна, шкідлива поведінка» [12].

У КК України злочинні посягання на довкілля та його окремі елементи вказані у статтях, зосереджених у розділі VIII Особливої частини «Правопорушення проти довкілля». Вказівка у КК України на те, що кримінальне законодавство має завданням охорону, поміж інших об'єктів, довкілля (ч. 1 ст. 1 КК України) [11], підкреслює особливу значущість важелів юридичного примусу, спрямованих на протидію цим злочинним посяганням.

Особливе місце у системі еколого-правової відповідальності займають екологічні правопорушення, що визначаються у юридичній літературі як передбачені кримінальним законом суспільні небезпечні діяння, які посягають на навколишнє природне середовище чи його окремі сфери (повітря, землю, надра, води тощо). Термін «довкілля» та словосполучення «безпечне для життя і здоров'я довкілля» визначено Конституцією України 1996 року [13]. Майже всі диспозиції статей зазначеного розділу є бланкетними. Правові основи екологічної політики закладені у Декларації про державний суверенітет України [14] й Основному Законі України, який встановлює обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку, підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу, гарантує громадянам право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище.

Тобто держава, з метою запобігти негативним наслідкам неправомірної поведінки людини щодо довкілля, має використовувати різні засоби впливу, в тому числі – кримінальну відповідальність.

Охорона довкілля регламентована нормами, що містяться в екологічному у природоресурсному законодавстві, яке є дуже об'ємним та складним. Під час розслідування екологічних правопорушень необхідно враховувати положення, що містяться у Законах України: «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону атмосферного повітря», «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про поводження з радіоактивними відходами», «Про екологічну експертизу», «Про тваринний світ», «Про природно-заповідний фонд України», «Про мисливське господарство та полювання», «Про рослинний світ», «Про Червону книгу України», «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення», Земельному кодексі, Лісовому кодексі, Водному кодексі, а також у нормативних актах Кабінету Міністрів України: «Правилах охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами», «Переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку», «Правилах охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами», Постанові Пленуму Верховного Суду від 10 грудня 2004 р. № 17 «Про судову практику у справах про правопорушення та інші правопорушення проти довкілля» та ціла низка інших нормативно-правових актів.

При вирішенні питання про достатність підстав для внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань про кримінальне правопорушення та під час розслідування правопорушень проти довкілля необхідними є знання та використання стандартів якості навколишнього природного середовища. У низці підзаконних

нормативно-правових актів встановлено нормативи гранично допустимих концентрацій (ГДК) забруднюючих речовин в атмосфері, водоймах, ґрунті; ступені шкідливих фізичних впливів на атмосферне повітря, шуму, вібрації, інших хімічних, фізичних, біологічних чинників; нормативи гранично допустимого навантаження (ГДН) на природне середовище, що використовується в сільськогосподарських, рекреаційних цілях, та нормативи санітарно-захисного характеру. Також ще наявні виробничо-господарські стандарти, які покликані лімітувати параметри виробничо-господарської діяльності певного об'єкта з метою екологічного захисту зовнішнього середовища. До них належать нормативи гранично допустимих викидів (ГДВ) шкідливих речовин і шкідливих фізичних, хімічних, біологічних впливів, технологічні, містобудівельні, рекреаційні та інші нормативи господарської діяльності.

Процес розслідування екологічних кримінальних правопорушень пов'язаний з тим, що слідчий отримує, аналізує і використовує різноманітну інформацію, яка міститься у відкритих та офіційних джерелах, а також документах, зокрема:

У лютому 2024 року з метою кримінального переслідування воєнних злочинців, за ініціативи прокурора Міжнародного кримінального суду, міжнародною компанією – благодійний фонд «AI for Good» утворено воєнний щоденник українців – неприбуткову гуманітарну платформу Svidok.org, за допомогою якої збирається інформація про злочини екоциду, свідками яких стали українці, у тому числі: щодо забруднення повітря чи водойм; забруднення українських територій мінами і іншими снарядами; загрози зникнення сотень видів тварин і рослин через втрату середовища проживання; вбивства тварин; масової загибелі дельфінів та інших флор і фауни внаслідок бойових дій у Чорному морі; атак на нафтопереробні заводи; підриву дамби Нової Каховки; порушення радіоактивного пилу в Чорнобильській зоні відчуження; нападів чи захоплення на АЕС; екологічної катастрофи на птахофермі на Херсонщині [15].

Дана інформація використовується правоохоронними органами під час документування воєнних злочинів, вчинених росіянами проти України.

Документи можна відрізнити і класифікувати за своїм призначенням, формою, змістом. Наприклад, одні документи регулюють порядок здійснення виробничої діяльності (інструкції, що регламентують технологічні процеси), інші містять екологічні, санітарні або протипожежні норми. Тобто, у кримінальних провадженнях щодо правопорушень проти довкілля доказами можуть бути фактичні дані, які отримуються з документів. Ця обставина зумовлює необхідність пошуку нових криміналістичних підходів до отримання таких фактичних

даних, їх аналізу та використання у процесі доказування під час досудового розслідування екологічних правопорушень.

Шляхи отримання документів, які мають значення для кримінального провадження, передбачені в КПК України:

а) здійснення тимчасового доступу до речей і документів та їх подальшого вилучення, якщо на це є дозвіл слідчого судді;

б) здійснення процесуальної дії, зокрема, витребування документів у порядку ст. 93 КПК України, для чого достатньо лише рішення слідчого [16].

Треба відмітити, що аналіз слідчої і судової практики свідчить про незацікавленість керівників підприємств, установ та організацій надавати органам досудового розслідування речі і документи. При цьому, вони посилаються у своїх листах про відмову на ст. 93 КПК України, згідно якої слідчий «здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій», проте ігнорують інші положення цієї статті, зокрема, право слідчого на витребування «речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом» [16].

Крім того, відповідно до ч. 7 ст. 110 КПК України, постанова слідчого є обов'язковою для виконання фізичними та юридичними особами, до яких і відносять підприємства, установи та організації. Проте, такий обов'язок вважається декларативним, тому що він не передбачає юридичної відповідальності за невиконання постанови слідчого про витребування речей чи документів. Вирішити зазначену ситуацію, як вважає О. В. Одерій, можна шляхом урегулювання на законодавчому рівні питання про те, в яких саме випадках слідчий може здійснювати витребування документів, відповідно до положень ст. 93 КПК України, а в яких – лише шляхом проведення тимчасового доступу до речей і документів [17, с. 528].

Доцільно було б на законодавчому рівні зобов'язати всі державні підприємства, установи і організації надавати слідчому необхідні документи лише за наявності на те запиту або постанови, яка виносить згідно ст. 93 КПК України.

Ми вважаємо за доцільне приєднатися до думки науковців, які пропонують внести зміни до чинного КПК України, згідно яких за рішенням слідчого судді можна витребувати лише оригінали первинних фінансово-господарських документів, а щодо їх копій та копій інших документів – вони мають надаватися в обов'язковому порядку на запит слідчого.

Взагалі можна дійти висновку, що чинний КПК України суттєво ускладнює завдання слідчому щодо вилучення певного об'єкта.

Практика розслідування екологічних кримінальних правопорушень свідчить про достатньо

значний за обсягом документообіг, який ускладнює процедуру складання вичерпного переліку документів, що фігурують у кримінальному провадженні. На думкою С. О. Книженко [18, с. 64–68], такі документи доцільно поділити на чотири групи.

Перша група об'єднує нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері довкілля, які можна умовно поділити на закони, підзаконні акти вищих органів управління, акти місцевих органів влади та управління.

Друга група включає документи спеціально уповноважених органів державного управління в галузі екологічної безпеки, охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів: державної екологічної інспекції, органів Міністерства екології та природних ресурсів України, Державного агентства водних ресурсів України, Державної служби України з питань безпеки харчових продуктів та продовольчої сировини, Міністерства охорони здоров'я України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Серед цієї групи документів можна виокремити підгрупи:

а) документи, що посвідчують право на використання природних ресурсів (дозволи, розпорядження);

б) документи, що відображають дотримання екологічного законодавства фізичними та юридичними особами (протоколи перевірок контролюючих органів);

в) документи державних природоохоронних органів щодо усунення порушень екологічного законодавства (приписи, вказівки);

г) документи, що відображають причини та обставини правопорушення (акти обстеження державною санітарно-епідеміологічною службою, державною екологічною інспекцією зон та джерел забруднення, акти судово-медичного огляду потерпілих, висновки органів екологічного контролю про заподіяну шкоду).

До третьої групи входять документи, що відображають підприємницьку та виробничу діяльність, які поділяють на підгрупи:

а) статутні (статут або положення про юридичну особу, протоколи зборів засновників, установчі договори);

б) проєктні (проєкти з впровадження нової техніки, технологій, проєкти будівництва різних об'єктів, які підлягають обов'язковій екологічній експертизі);

в) управлінські (регламентуючі (накази, розпорядження, інструкції), які дозволяють визначити коло осіб, причетних до екологічного кримінального правопорушення та кадрові (накази про прийняття на роботу, призначення на посаду, трудові контракти, накази про звільнення з роботи);

г) бухгалтерські (накладні, угоди, доручення);

д) документи, що відображають господарську діяльність (технічна документація, в якій міститься

інформація про технічний стан очисних споруд та установок, технічні паспорти споруд й установок, акти їх ремонту, реконструкції; журнали обліку відходів, санітарно-лабораторні журнали; документи, в яких зазначають відомості про обсяги використаних природних ресурсів; документи, що відображають причини та обставини кримінального правопорушення (документи спеціальних служб і комісій на підприємстві – акти лабораторних досліджень, висновки спеціальних комісій підприємства);

е) екологічний паспорт підприємства – це комплексний документ, який містить характеристику взаємовідносин підприємства з навколишнім природним середовищем, визначений ДСТУ 17.0.0.04-90.

Четверту групу становлять інші документи. Під час розслідування правопорушень проти довкілля слідчому можуть знадобитися різного характеру довідки з підприємств, установ та організацій. Наприклад, довідки установ Гідрометеослужби України про хмарність, силу та напрямок вітру, наявність опадів, температуру повітря.

Однією з новел КПК України у редакції 2012 року є Глава 43 «Міжнародна правова допомога при провадженні процесуальних дій», де в контексті нашого дослідження постає питання щодо застосування норм ст. 571 КПК України «Створення і діяльність спільних слідчих груп» [16].

Цікавою моделлю правової діяльності у більшості європейських країн, в яких поліцейське дізнання і розслідування обмежені судовим контролем, є створення специфічної структури – Європейської організації правосуддя Євроюст, яка була створена Рішенням Ради Євросоюзу від 28 лютого 2002 р. 2002/187/ПА з метою посилення боротьби з тяжкими злочинами [19, с. 645–648], поліпшення співробітництва між компетентними органами держав-членів шляхом сприяння міжнародній правовій допомозі і виконання запитів щодо видачі осіб для кримінального переслідування або виконання вироку.

Формування міжнародних правоохоронних організацій регіонального рівня, однією з яких є Європейське поліцейське відомство (Європол), стає тенденцією, оскільки поглиблення різних напрямів регіонального співробітництва потребує створення таких організацій в інших регіонах світу.

Відповідно до Угоди про асоціацію України з ЄС, метою асоціації є, в тому числі, посилення співробітництва у сфері юстиції, свободи і безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод (п. «е» ч. 2 ст. 1). Сторони домовились співпрацювати на двосторонньому, регіональному та міжнародному рівнях з метою запобігання та боротьби з тероризмом відповідно до міжнародного права (ст. 13). При цьому, сторони забезпечують імплементацію відповідних міжнародних стандартів, зокрема, стандартів Групи з розробки фінансових

заходів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму (ст. 20), для чого передбачається обмін найкращими практиками, методиками розслідуваннями, криміналістичними дослідженнями, обмін інформацією відповідно до існуючих правил (ст. 22) [20].

Стаття 19 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. визнає доцільність «спільних розслідувань», за яких держави-учасниці розглядають можливість укладання двосторонніх або багатосторонніх угод чи домовленостей, в силу яких заінтересовані компетентні органи можуть створювати органи з проведення спільних розслідувань. Відповідні держави-учасниці забезпечують повну повагу суверенітету держави-учасниці, на території якої повинно бути проведене таке розслідування [21].

Відповідно до ст. 20 Другого Додаткового Протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, за взаємною згодою компетентні органи двох чи більше сторін можуть створити спільну слідчу групу з конкретною метою і на обмежений період, який може бути продовжений за взаємною згодою, для проведення кримінальних розслідувань на території однієї чи більше сторін, що створили групу [22]. Склад групи визначається в угоді. Спільну слідчу групу створюють у випадках, коли розслідування правопорушень однією стороною вимагає проведення складних та комплексних слідчих (розшукових) заходів, пов'язаних з іншими сторонами; та кілька сторін проводять розслідування правопорушень, обставини яких вимагають скоординованих, погоджених дій на території відповідних сторін.

Сприятливим підґрунтям для розквіту міжнародної екологічної злочинності виступають суперечності в національних законодавствах, що ускладнюють

міжнародне співробітництво і заважають розслідуванню діяльності кримінальних угруповань, арешту і судовому переслідуванню їх лідерів. В Україні, наприклад, не існує спеціалізованих підрозділів, що можуть розслідувати міжнародні екологічні правопорушення. У зв'язку з прийняттям в 2014 році Закону України «Про прокуратуру» були ліквідовані всі спеціалізовані природоохоронні прокуратури.

Погоджена думка професора О. В. Одерій про те, що норм правового регулювання соціально-природних відносин, що містяться в українському законодавстві, явно недостатньо для боротьби з кримінальними посяганнями на довкілля [17, с. 14].

На нашу думку, до переліку кримінальних діянь, що містяться в системі транснаціональної деєкологізації, треба віднести:

- а) транскордонний перехід забруднених води і повітря;
- б) порушення правил безпеки на об'єктах атомної енергетики;
- в) недотримання санітарно-епідемічних правил, незаконна рубка дерев, видобуток і вивезення за кордон цінних порід тварин, сортів рослин, морських і континентальних біоресурсів, порушення правил користування надр і режиму особливо охоронюваних природних територій;
- г) імпорт небезпечної токсичної продукції та порушення правил поведінки з промисловими і радіоактивними відходами.

Проблема міжнародної відповідальності за заподіяння шкоди в результаті військової агресії російської федерації природному середовищу України сьогодні не має однозначного вирішення як на доктринальному, так і на практичному міждержавному рівні, і залишається однією з найскладніших у міжнародному праві.

Список використаних джерел:

1. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. *Офіційна вебсторінка Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (ММПУ)*. URL: <https://www.ohchr.org/en/countries/ukraine>.
2. Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення рф. *Офіційна вебсторінка Офісу Генерального прокурора*. URL: <https://www.gp.gov.ua/>
3. Офіційний вебпортал Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/>
4. Офіційний вебпортал Державної екологічної інспекції України. URL: <https://www.dei.gov.ua/>
5. Dominique Soguel Special Dolphins as casualties: The environmental costs of Ukraine war. *The Christian Science Monitor*. April 19, 2023. URL: https://www.csmonitor.com/World/Europe/2023/0419/Dolphins-as-casualties-The-environmental-costs-of-Ukraine-war?fbclid=IwAR2B7mVWfJ5SGBDwyvnenAldcsoukgA_2IvJpaZRwhO7puELAlS7X_Jvrs.
6. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. *Офіційна сторінка Міндовкілля*. URL: <https://www.facebook.com/EnvironmentalofUkraine>.
7. Збитки агросектору та земельним ресурсам України від повномасштабної війни складають \$8,7 млрд. *Київська школа економіки (KSE Institute)*. 19 січня 2024 р. URL: https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zbitki-agrosetoru-ta-zemelnim-resursam-ukrayini-vid-povnomashtabnoyi-viyni-skladayut-8-7-mlrd/?utm_source=sendpulse&utm_medium=email&utm_campaign=controversial-naratives-concer.
8. Урядовий портал Кабінету Міністрів України. 29 серпня 2023 року. <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-odna-z-naibilsh-zaminovanykh-krain-u-sviti-iak-ubezpechutu-sebe>.
9. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України № 266/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225>.
10. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лют. 2019р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>.

11. Кримінальний кодекс України. *Офіційний вісник України*. 2001. № 21. Ст. 920. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 слів та словосполучень / автор проекту та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2009. VIII. 1728 с.
13. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Декларація про державний суверенітет України від 16 лип. 1990 р. № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>.
15. Онлайн-платформа Svidok.org. URL: <https://svidok.org/>.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 08.04.2024).
17. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування правопорушень, які вчинялися на окупованих територіях: монографія. Харків: Діса плюс, 2015. 528 с.
18. Книженко С. О. Поняття та принципи формування окремої криміналістичної методики. *Legasivita*. 2017. № 8/2 (308). С. 64–68.
19. Степаненко К. В. Європейське інтеграційне правосуддя: поняття та основні форми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 645–648.
20. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 черв. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
21. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листоп. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.
22. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 08 листоп. 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518#Text.